

Eesti Arheoloogia Ajakiri, 2001, 5, 2, 148–153
<https://doi.org/10.3176/arch.2001.2.04>

Valter Lang ja Tõnno Jonuks

VAJANGU PRONKSMÕÕK

On käsitatud arvatavasti Vajangu külast leitud pronksist mõõka, mis Rakvere Muuseumis oli 1975. aastal arvele võetud etnograafilise pulmamõõgana. Tegu on Eestis ainulaadse Gündlingeni tüüpi Hallstatti mõõgaga, mis on valmistatud nooremal pronksiajal Kesk-Euroopas ning jõudnud Eestisse nähtavasti Skandinaavia kaudu.

A bronze sword unique in Estonia, probably found from Vajangu village, is described. The weapon was registered in the Rakvere Museum as an ethnographic wedding-sword in 1975. It belongs to the Gündlingen type of Hallstatt swords and is dated to the Late Bronze Age. It is possible that the sword of Vajangu was imported to Estonia from Central Europe via Scandinavia.

Valter Lang, Tartu Ülikooli arheoloogia õppetool (Chair of Archaeology, University of Tartu), Lossi 3, 50090 Tartu, Eesti; Valter.Lang@mail.ee

Tõnno Jonuks, Rakvere Muuseum (Rakvere Museum), Tallinna 3, 44306 Rakvere, Eesti; r.museum@neti.ee

Rakvere Muuseumi uue püsinäituse ettevalmistamisel 2001. aasta algul köitis Tõnno Jonuksi tähelepanu sealses etnograafiakogus numbri RM 3251/E 455 all säilitatav pronksist mõõk. Eseme oli 1975. aastal toonud Oskar Lall Vajangu külast Järvamaalt (praeguse administratiivjaotuse põhjal paikneb koht Lääne-Viru maakonnas). Legendi järgi olevat relv kuulunud tema isapoolsele perele Vajangu külas Suure-Lalli talus (joon 1). Mõõka olevat pulmamõõgana kasutatud juba enne Põhjasõda ning hiljem pärandatud põlvest põlve edasi. Juba esimesel pilgul oli ilmne, et tegu on pronksiaega kuuluva ning Eestis ainulaadse muinasleiuga.

Joon 1. Eestist saadud pronksmõökade leiukohad.

Fig. 1. Sites of discovery of bronze swords in Estonia.

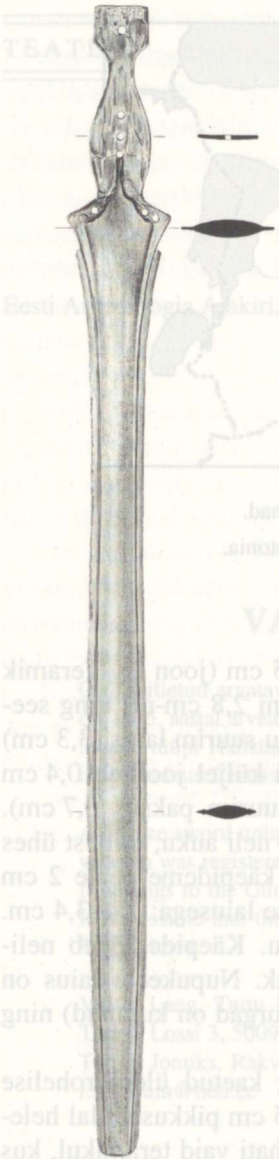
1 Vajangu, 2 Tehumardi.

Mõõga üldpikkus on 64,2 cm ja teramiku pikkus 53,5 cm (joon 2). Teramik on ebaühtlase laiusega: see kitseneb pidemest alates (kuni 2,8 cm-ni) ning seejärel laieneb taas, et siis uuesti teravneda tipuks. Teramiku suurim laius (3,3 cm) asub selle keskkohast pisut allpool. Teramiku kummalgi küljel jookseb 0,4 cm laiune ääris ning selle keskosa on läbilõikes kumer (suurim paksus 0,7 cm). Käepideme teramikupoolses osas, nn kaitseraua kohal on neli auku, millest ühes on säilinud vasest neet. Teramik ulatub mõlemal küljel käepideme peale 2 cm pikkuse teravneda rootsuna. Käepide on samuti ebaühtlase laiusega: 1,4–3,4 cm. Käepideme laiema kohal läbib seda kolm neediauku. Käepide lõpeb nelinurkse lameda nupukeelega, mille keskel on samuti auk. Nupukeele laius on 2,9 cm ning kõrgus 2 cm. Mõõgateramik lõpeb järsult (nurgad on kulunud) ning selle tipp on tõenäoliselt 5–6 cm ulatuses murdunud.

Vajangu mõök on suhteliselt heas seisukorras ning kaetud üleni rohelise pronkspaatinaga. Vaid teramiku otsal on näha umbes 4–5 cm pikkusel alal hele-rohelist oksiidi. Rohelise oksiidi kate puudub mõõgal kohati vaid teramikul, kus on näha lõõgijälgi. Mõõgateramik on kaetud nii piki- kui ristitriipudega, mis võivad olla tekkinud ka relva puhastamisel.

*

Eestis on pronksiaega kuuluvad pronksmõõgad üliharuldased – seni teati vaid kahe lühimõõga katkeid, mis tulid päevavalgele Tehumardi peitleius (joon 1; vt Jaanits jt 1982, joon 106). Erinevalt ühest Tehumardi lihtsa pidemerootsuga mõõgast (teisest on säilinud vaid tüpoloogilist määrangut mittevõimaldav teraosa) kuulub Vajangu pronksmõök Hallstatti tüüpi mõökade hulka. I aastatuhande

Joon 2. Vajangu pronksmõök.
Joonis Jana Ratas.

Fig. 2. The bronze sword of Vajangu. Figure by Jana Ratas.

algupoolel eKr valmistati selliseid mõõku rööbiti märksa efektiivsemate rauast relvadega Kesk-Euroopas (Bastin & Voss 1878, tahv VIII: 1–3, 5; Åberg 1931, 21 jj, joon 17, 79, 105; Sprockhoff 1931; Hundt 1997, tahv 58: 2–6). Ka kõnealust tüüpi mõõku on vähemas ulatuses valmistatud rauast. Kuna Kesk-Euroopas mindigi tollal üha kindlamalt ja laialdasemalt üle raudrelvade kasutamisele, siis üheks pronksmõökade valmistamise jätkumise põhjuseks on arvatud võimalust neid eksportida Põhja-maade turgudele – sinna rauast võitlusriistad siis veel kuigivõrd ei ulatunud (vt Burenhult 1991, 142). Hallstatti mõõku on lisaks Skandinaaviale jõudnud ka teistesse tolleaegsetesse “perifeeriasse”, nagu näiteks Britanniassa (Cowen 1967; Dyer 1990, joon 50: 3).

E. Sprockhoffi järgi (1931) on Hallstatti relvad kahe sugused: pronksist ja rauast mõõgad. J. D. Cowen (1967) jagab pronksmõõgad P. Reinecke eeskujul omakorda kahte tüüpi, mida iseloomulike leiukohtade järgi nimetatakse Gündlingeni ja Mindelheimi tüübiks. Nende kahe tüübi peamine erinevus, lisaks mõningatele vormielementidele¹, seisneb relvade suuruses – esimesed on teistest lühemad, ent piir pole kuigi järsk. Vajangu mõök oma algselt ligi 70 cm pikkusega kuulub lühemate, s.t Gündlingeni tüüpi mõökade hulka, mis ongi levinud märksa arvukamalt ja laiemalt kui 80–90 cm pikkused Mindelheimi mõõgad.² Hallstatti kronoloogia järgi tuleb kõnealused pronksmõõgad dateerida perioodi Hallstatt C (Jensen 1966; Cowen 1967, 382; Johansen 1981, 34). Skandinaavia pronksiaja kronoloogias vastab Hallstatt C-le sealne V perioodi teine pool (7. ja võib-olla ka 8. sajand eKr) (vt Randsborg 1993).

Kesk-Euroopas valmistatud pronksmõõgad levisid Skandinaaviassa niisiis pronksiaja V perioodi teisel poolel (Montelius 1917/1991, joon 1196–1199), kusjuures seal tekkis isegi kohalikke arenguvorme.

¹ Näiteks on Mindelheimi tüüpi mõökadel olnud suured, tihti geomeetrilise ornamendiga kaunistatud pronksist nupud, samas kui ühelgi Gündlingeni mõõgal sellist nuppu pole säilinud – ilmselt olid need valmistatud orgaanilisest materjalist. Ka Vajangu mõõgapideme neediaugud osutavad asjaolule, et see oli mõlemalt poolt kaetud puust, luust või sarvest plaatidega.

² J. D. Cowen (1967, 380) teab Euroopast kokku nimetada 240 Gündlingeni ja ainult 27 Mindelheimi tüüpi mõõka.

Rootsi hilispronksiajal sisse toodud mõökade hulgas ongi kõige rohkem just Hallstatti päritoluga riistu. Vajangu relvaga sarnanevad tugevad ja teistega võrreldes suhteliselt pikad pronksmõõgad moodustavad ligi poole teadaolevatest hilispronksiajal imporditud mõõkadest (Stenberger 1977, 202).³ Lisaks nendele relvadele imporditi Põhjalasse ka teistsuguseid mõõku, näiteks nn Mõrigeni tüüpi ja antennmõõku (Stenberger 1977, juon 122), samuti erilisi töökirveid, nn varrelappidega kirveid. Luksusrelvade kõrval on Hallstatti kultuurikeskusest toodud väga mitmesugust pronkstoodangut, mille hulgas on erilisel kohal suurtest pronkslehtedest väljajäetud esemed (pronkskilbid ja pronkssiitulad).

Skandinaaviamaadel on Hallstatti kultuuripiirkondadega V ja VI perioodil olnud väga tihedad sidemed. On loogiline arvata, et ka Vajangu mõök võis Eestisse jõuda mitte otse Kesk-Euroopast, vaid Skandinaavia kaudu. Seda mõtet näib toetavat asjaolu, et üks seesugune mõök on leitud ka Lõuna-Soomest Uusimaalt ja dateeritud samuti V perioodi (Meinander 1954, 14, tahv 4: f)⁴, kuid Lätis pronksmõõgad puuduvad üldse ning Leedus teatakse neid vaid vanemast pronksiajast (Grigalavičienė 1995). C. F. Meinander jättis omal ajal lahtiseks küsimuse, kas Soome jõudis mainitud relv Rootsi vahendusel või siis otse Kesk-Euroopast Visla alamjooksu piirkonna ja Ida-Preisimaa kaudu (Meinander 1954, 14). Arvestades aga, et enamik Hallstatti mõõku on Rootsis leitud Mälari järve ümbrusest, Gotlandilt ja Ölandilt, millega nii Soomel kui ka Eestil olid hilispronksiajal väga elavad kontaktid, näibki Rootsi suund olevat tõenäolisem. Lisatagu, et ka Tehumardi peitleius päevavalgele tulnud mõõgatükid olid pärit Skandinaaviast. Sidemed Läänemere kagu- ja lõunarannikuga olid põhjapoolsel Baltikumil pronksiajal seevastu veel üsna nõrgad.

*

Vajangu mõõga leiutingimustest pole midagi teada. Legendi uskudes on selle leidnud ilmselt kohalikud talupojad juba mitusada aastat tagasi. Asjaolu, et eset kasutati taluperes aegade jooksul pulmamõõgana⁵, teeb väga ebatõenäoliseks võimaluse, et selle tõi Eestisse mõni mõisahärrast muinsushuviline alles ajaloolisel ajal. Ei Muinsuskaitseinspeksiooni ega ka Ajaloo Instituudi arhiivis pole ühtki teadet muististe või muinasleidude kohta selles külas. Vajangul käies torкас küll silma, et küla maal on tehtud ulatuslik maaparandus, millest tunnistavad arvukad kokkulükatud kivide hunnikud. Pole välistatud, et sealkandis siiski on varem olnud pronksiaegseid kivistkalmeid, mille lõhkumisel kunagi leitigi kõnealune mõök. Loomulikult on mõeldavad ka teistsugused leidmisvõimalused.

³ 25 aastat tagasi teati Rootsist 12 Hallstatti tüüpi mõõka, neist üks on valmistatud rauast, ülejäänud pronksist (Stenberger 1977, 202).

⁴ Soomest on veel mitmeid pronksmõõku, pool sajandit tagasi ulatus nende koguarv 11-ni (Meinander 1954, 12).

⁵ Pulmamõõkadena kasutati talupojapulma kombetalitustes tavaliselt raud- või puumõõku, et noorpaari sümboolselt kurja eest kaitsta. Eestis kandsid pulmamõõka eeskätt isamees ja peipupoisid, harvem teised pulmategelased (Eesti etnograafia sõnaraamat, 152).

Kasutatud kirjandus

- Åberg, N.** 1931. Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie. Teil II. Hallstattzeit. Stockholm.
- Bastin, A. & Voss, A.** 1878. Die Bronzeschwerter des Königlichen Museums zu Berlin. Berlin.
- Burenhult, G.** 1991. Arkeologi i Sverige, 2. Bänder och bronsgjutare. 2:a omarbetade upplagan. Höganäs.
- Cowen, J. D.** 1967. The Hallstatt sword of bronze: on the Continent and in Britain. – Proceedings of the Prehistoric Society, XXXIII, 377–454.
- Dyer, J.** 1990. Ancient Britain. London.
- Eesti etnograafia sõnaraamat.** Koost A. Ränk. Tallinn, 1996.
- Grigalavičienė, E.** 1995. Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius.
- Hundt, H.-J.** 1997. Die jüngere Bronzezeit in Mecklenburg. (Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns, 31.) Lübstorf.
- Jaanits, L., Laul, S., Lõugas, V. & Tõnisson, E.** 1982. Eesti esiajalugu. Tallinn.
- Jensen, J.** 1966. Griffangenschwerter der späten nordischen Bronzezeit. – Acta Archaeologica, XXXVII, 25–51.
- Johansen, Ø.** 1981. Metallfunnene i Østnorsk Bronsealder. Kulturtilknytning og forutsetninger for en marginalekspanjon. (Universitets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke, 4.) Oslo.
- Meinander, C. F.** 1954. Die Bronzezeit in Finnland. (SMYA, 54.)
- Montelius, O.** 1917/1991. Minnen från vår forntid, I. Stenåldern och bronsåldern. Stockholm.
- Randsborg, K.** 1993. Oak coffins and Bronze Age chronology. – Digging into the Past. 25 Years of Archaeology in Denmark. Toim S. Hvass & B. Storgaard. Aarhus, 164–165.
- Sprockhoff, E.** 1931. Die germanischen Griffzungenschwerter. (Römisch-Germanische Forschungen, 5.) Frankfurt a. M.–Berlin.
- Stenberger, M.** 1977. Vorgeschichte Schwedens. Berlin.

Valter Lang and Tõnno Jonuks

THE BRONZE SWORD OF VAJANGU

Summary

A bronze sword was discovered in the ethnographical collection of the Rakvere Museum in early 2001. The sword had been given to the museum by Oskar Lall, a farmer from the village of Vajangu in central northern Estonia (Fig. 1) already in 1975. According to him, the sword had been used as a wedding-sword in his family for a rather long time (already before the Nordic War in the early 18th century) and had been passed on by inheritance from generation to generation. The weapon itself is 64.2 cm, and its blade 53.5 cm long, but the top of the blade is broken (Fig. 2). The width of the leaf-shaped blade varies between 2.8 and 3.3 cm, the width of the tang – between 1.4 and 3.4 cm. The tang is furnished at the upper end with the so-called pommel-piece, rectangular in shape (2 × 2.9 cm). The sword has 8 rivet-holes: one at the pommel-piece, three at the tang, and four at the butt, but only one rivet of copper is preserved.

The bronze swords of the Bronze Age are very rare in Estonia. Earlier, only pieces of two swords have been recovered from the Tehumardi hoard on the

island of Saaremaa (Fig. 1; see Jaanits et al. 1982, fig. 106). The sword of Vajangu represents the so-called Gündlingen type of Hallstatt swords, dated to the period Ha C, i.e. the late 8th and 7th centuries BC (Sprockhoff 1931; Jensen 1966; Cowen 1967; Johansen 1981; Randsborg 1993). Many such swords were exported to Scandinavia (Stenberger 1977, 202), and at least one is so far known also from SW Finland (Meinander 1954, 14) but none have been found from Latvia and Lithuania. Thus one can suppose that the sword of Vajangu, too, reached Estonia not directly from Central Europe but via Scandinavia. This idea is also supported by the close cultural contacts between the coastal areas of Estonia, Finland, and East Sweden in the Late Bronze Age. Direct contacts between Estonia and Central Europe (*resp.* southern coast of the Baltic) were, however, very rare at those times.